

Brazilski krik protiv ugnjetavanja

Dvadeseti Festival svjetskog kazališta otvorila je predstava *Poslije tišine* ovogodišnje dobitnice Zlatnog lava za životno postignuće, brazilske redateljice Christiane Jatahy. Ona nastavlja s tradicijom borbe protiv ugnjetavanja umjetničkim sredstvima koja je u Brazilu pustila čvrste korijene i iznjedrila velike svjetske intelektualce, poput Augusta Boala i Paula Freirea.

FESTIVALI

Nepravda, diskriminacija, obespravljeno, potlačeni i tlačitelji postoje svugdje, na svim razinama društvenog života, no glas o tome već desetljećima ponajviše šire angažirani brazilski intelektualci. Veliki redatelj Augusto Boal (2016.) mnoge je umjetnike i zainteresirane pojedince i skupine diljem svijeta podučio kako bi kazalištem mogli mijenjati društvo. Njegovo kazalište

potlačenih u nekim je zemljama pustilo duboke korijene, a svojom *Estetikom potlačenih* ponudio je prijedlog kako pomoći potlačenima da otkriju *Umjetnost otkrivanjem svoje umjetnosti*, u njoj otkriti sebe otkrivajući svoj svijet, u njemu, otkrivaju sebe. (str. 119)

Svjetsku je reputaciju stekao i brazilski pedagog i filozof kojeg su prognali iz njegove zemlje, Boalov veliki učitelj, Paulo Freire (2002.), borac protiv reakcionarnih ideologija i diskriminacije, koji je o odnosu tlačitelja i potlačenih pisao u svojoj glasovitoj knjizi *Pedagogija obespravljenih*. U njoj kritički raspravlja o društvenoj stvarnosti Brazila i zemalja Trećega svijeta s ciljem da vladajuću elitu liši moći izrabljivanja i podjarmljivanja bespomoćne, obespravljene mase. (str.12) Obojica su isticala da je važno o tome govoriti jer izgovoriti pravu riječ za Freirea znači *preobraziti svijet* (str. 55.), a za Boala riječi

su izvor moći (str. 50), a *svaka je riječ krik!* (str. 45) Prema njegovu mišljenju borba protiv svih oblika tlačenja mora se voditi na tri važna bojišta osjetilne misli, a to su riječ, slika i zvuk jer *osjetilna misao, koja proizvodi umjetnost i kulturu, ključna je za oslobođenje potlačenih, ona proširuje i produbljuje njihovu sposobnost shvaćanja.* (str. 6)

Brazilski umjetnici odavno su počeli djelovati na različitim područjima, kako bi uz pomoć riječi, slike i zvuka širili svoju istinu o onima koji ne pripadaju dominantnoj kulturi. Upravo je zato znakovit naziv predstave *Poslije tišine* (kojom je počeo dvadeseti Festival svjetskog kazališta) jer upućuje na to da se konačno raskrstilo (ili se pokušava raskrstiti) s *kulturom šutnje*, kako je Freire okarakterizirao konfiguraciju povijesno-kulturnog realiteta latinskoameričkog svijeta.

Međutim, *da bismo shvatili neku riječ*, napominje Boal, *ma koja ona bila, trebalo bi se upoznati s prošlošću pošiljatelja.* (str. 69) Toga je itekako svjesna brazilska redateljica Christiane Jatahy jer njezine glumice na početku predstave publici govore:

Veliki redatelj Augusto Boal mnoge je umjetnike i zainteresirane pojedince i skupine diljem svijeta podučio kako bi kazalištem mogli mijenjati društvo

„Ne možemo govoriti o sadašnjosti, dok ne shvatimo prošlost koja nas je oblikovala“.

Brazil desetljećima živi u vrlo turbulentnim vremenima. Njegova je povijest obilježena kolonijalizmom i neokolonijalizmom, fašističkim diktaturama i vojnim prevlastima, represivnim politikama koje su brutalno gušile svaki oblik radničkog otpora. Eksploatacija, centralizam, militarizam i autoritarnost oligarhijskih struktura ušutkivali su mnoge skupine podčinjenog stanovništva, a redateljica Christiane Jatahy odlučila je progovoriti o prošlosti crnog brazilskog stanovništva, nakon što se oduševila višestruko nagrađivanim romanom *Torto Arado* (*Iskrivljeni plug*) Itamara Vieira Juniora iz 2019.

Kultura šutnje koja je vladala tijekom dvadesetog stoljeća potpuno je razumljiva s obzirom na to da se nasilno ušutkivalo, zatvaralo, progonilo sve koji su se na bilo koje načine željeli buniti protiv nepravde. Nijemost je osobito prisutna kod crnog dijela stanovništva koje nosi nasljeđe kolektivne traume robovlasničkog sustava. *Strah je od kazne, strah od rada, strah od toga da im se neće svidjeti naš miris, strah od pjesme, djece, smrti.* Pretpostavljam da je to citat iz knjige koja opisuje odrastanje i život dviju sestara u pokrajini Bahija, na sjeveroistoku Brazila. One pripadaju afro-brazilskoj zajednici, potomkinje su nekadašnjih robova koji do danas žive u ropstvu jer obrađuju zemlju

Upravo je zato znakovit naziv predstave *Poslije tišine* jer upućuje na to da se konačno raskrstilo s kulturom šutnje

te geograf s golemim iskustvom mjerenja zemlje, petnaest godina proveo također tamo, u Bahiji i pokrajini Maranhao gdje je dosta vremena provodio s radnicima i radnicama. Oni su ga nadahnuli na roman koji je putem priče o dvjema sestrama, Belonisiji i Bibiani, i njihovim obiteljima, otkrio krvavu povijest crnog stanovništva u Brazilu koje se do danas bori za komadić svoje zemlje. *Valja znati da je tragedija bezzemljaša, piše Boal, započela s nasljednim kapetanijama, između 1534. i 1536., kad je bijeli okupatorski kralj, Dom Joao III. od Portugala, odlučio podijeliti domorodačku zemlju svojim miljenicima s dvora ne bi li se obranio od francuskih i holandskih invazija.* (str. 124) Uz kolonijalizam, tu je i robovlasništvo, a Brazil je porobio najviše ljudi u Africi te je imao četiri milijuna robova, a pritom je posljednja zemlja u kojoj se tek 1888. ukinulo ropstvo.

U romanu *Torto Arado* književne kritičarke Camile Fontane¹ najviše se dojmila Vieirina senzitivnost kojom

Strah je oduvijek bio dio naše povijesti, govori se u predstavi

opisuje borbu najranjivijih članova zajednice – žena koje su svake godine bile trudne, a nisu smjele rađati kod kuće. Pritom su s djecom nasilje doživljavale i u vlastitom domu, od svojih supruga, koje su maltretirali zemljoposjednici, pa su postajali agresivni tamo gdje su imali moć. Paulo Freire objašnjava da „na početnom stupnju borbe, potlačeni, umjesto da teže za oslobođenjem, skloniju su pretvaranju u tlačitelje ili podtlačitelje.(...) Njihov je ideal postati čovjekom, no za njih biti čovjek znači biti tlačitelj.(...) Korijeni toga leže u činjenici da su se obespravljani u određenom trenutku poistovjetili s tlačiteljem.“ (str. 28) Žene su te koje u romanu Itamara Vieira, a potom i u predstavi Christiane Jatahy, prekidaju to nasilje, pod cijenu prolijevanja krvi kad se prevrši svaka mjera (žena ubije supruga nakon što on siluje kćer). Svaka je zemlja, govori se u predstavi, preplavljena rijekom krvi – u njoj teče krv svih mučenih i ubijenih robova i domorodaca, krv silovane djevojčice i nožem ubijenog supruga, krv ruralnih radnika koji su šezdesetih godina prvi put zatražili pravo na zemlju. Upravo je zato provodni motiv nož jer on je *odražavao svijet*. Prabake posežu za nožem, a njihove prunuke za riječju koja može oštro ubosti poput noža. *Pune smo gnjeva i moramo to pokazati*, poručile su glumice s pozornice, jer govoreći *osvećuju smrt svog pradjeda, oca, strica, bratića*.

Gul Pereira, Juliana Franca i Lian Gaia rečenice iz romana govorile su vrlo angažirano, srčano, s revolucionarnom borbenošću i onime što teatrologinja Nataša Govedić naziva emocionalnom predanošću. U knjizi *Emocionalna predanost i politika artefakata* (2009) citira Davida Pugmirea: *Emocije imaju veliku socijalnu snagu. Kad jedni drugima otkrivamo emocije, otkrivamo mnogo više od informacije. Zapravo, demonstriramo svoju moć.* (str. 97) Upravo su to činile tri spomenute glumice – demonstrirale su svoju moć, moć da iskazivanjem emocija i glasnim govorenjem o dugo potiskivanim temama mogu raditi na promjeni. Strastvenim nastupom one su uvjeravale publiku u to da govore svoju intimnu priču, da su ubijeni revolucionari njihovi pradjedovi ili partneri, stričevi i očevi. One su te koje upravo činom javnog afektivnog govorenja prekidaju kulturu šutnje ili, riječima

¹ <https://americasquarterly.org/article/book-review-torto-arado/>, october, 2021., zadnje gledano 06. 11. 2022.

Nataše Govedić, kulturu laži koja nastaje stalnim stišavanjem i discipliniranjem afekata, u kojoj su istovremeno pogubljene i utjeha i katarza i bilo kakve mogućnosti kompleksnog interakcijskog oduška. (str. 107)

Posljednjih se godina, otkriva mi Christiane Jatahy u razgovoru prije predstave, *mnogo crnih žena aktiviralo u politici, poput naše glumice Juliane*. Njezina je majka služavka, a ona studira filozofiju, učiteljica je i glumica. Nova generacija mladih ljudi pokušava stvoriti pokret koji bi branio teritorij i ljude, što je u Brazilu izuzetno teško.

Posebice je teško kada prava traže oni koji ne pripadaju bijelom stanovništvu u čijim je rukama moć. Juliane je zato i odabrala dva poziva u kojima može djelovati subverzivno, a da pritom ne izgubi glavu. Potaknuta vlastitim obrazovanjem, kada je učila da se u njihovoj zemlji živi u harmoniji, odlučila je postati učiteljica kako bi mogla podučavati o događajima koji ne ulaze u edukativne sadržaje vladajuće strukture.

Želim govoriti o povijesti ropstva koje u Brazilu nije završilo., poručuje u predstavi. Možda to čini Freireovom

Želim govoriti o povijesti ropstva koje u Brazilu nije završilo poručuje u predstavi

metodom postavljanja problema u kojoj su učenici kritički sustraživači u dijalogu s učiteljem. On se zalagao za obrazovanje kao praksu slobode, a ne kao praksu dominacije, jer *učenici će, što se više susreću s problemima koji imaju veze s njima u svijetu i sa svijetom, osjećati izazov i obvezu da odgovore na taj izazov.* (str. 50)

Kao glumica, Juliane o tim problemima glasno govori s pozornice, što se u predstavi redateljice bijele rase možda više čuje, nego da je istu predstavu napravila ona sama ili osoba njezina podrijetla. Naslućujem takav zaključak nakon razgovora s Christiane Jatahy koja mi je napomenula da želi otvoriti prostor onima koji ga nemaju i stvarati s njima.

Kad radite takve teme, ako želite nešto promijeniti, morate početi od toga da o njima ništa ne znate. Tako se pitate tko ima pravo u javnosti govoriti, kako i zašto. Želim razbiti tišinu i pokrenuti dijalog. Dužni smo tim ljudima dati pravo da postoje. Mnogi od njih nemaju nikakva prava, mnogo je crnih ljudi ubijeno, a za to nitko nije odgovarao. Ne činimo ništa da se društvo stvarno promijeni. Zato je mene i glumce silno pogodila knjiga Itamara Vieira Juniora. Ona govori o ljudima koji danas rade kao robovi jer mogu platiti samo stanarinu. Smiju graditi jedino kuće od gline koje se mogu lako srušiti, obrađivati samo određene kulture, a sva njihova zarada ide vlasniku zemlje. To je tužna priča o prošlosti, ali i o sadašnjosti jer u unutrašnjosti Brazila i dalje vlada post-

kolonijalizam. Važno mi je bilo otvoriti prostor ljudima koji čine temelj našeg društva.

Taj je prostor već 1984. otvorio filmski redatelj Eduardo Coutinho svojim igrano-dokumentarnim filmom *Cabra marcado para morrer*, koji govori o životu i smrti vođe agrarne reforme, sindikalista koji se prvi počeo boriti za pravo na zemlju. Riječ je o Joãou Pedri Teixeiri koji je ubijen 1962. godine, a *priča o njegovoj obitelji umrljana je krvlju*.

Film se počeo snimati 1964. godine, no prije dovršetka, svjedoci koji su u njemu sudjelovali, poput Teixeirine supruge Elizabeth, završili su u zatvoru. Film se mogao dovršiti tek nakon dvadeset godina. Osamdesetih godina ovjenčan je mnogim domaćim i inozemnim nagradama, ubrzo je postao klasikom, proglašen je najboljim Coutinhovim ostvarenjem, a 2015. Udruženje brazilskih filmskih kritičara uvrstilo ga je na četvrto mjesto među sto najboljih brazilskih filmova svih vremena. Stoga ne čudi da su ulomci tog filma korišteni u predstavi, s njima izvodači na pozornici dijalogiziraju, oni im, između ostalog, služe i kao „dokazni materijal“ za publiku izvan Brazila koja je uglavnom potpuno nepućena u tu tematiku. Svi seljaci koji su tražili pravo na zemlju postali su neprijatelji zemljoposjednika, a to se, nakon Teixeire devedesetih godina usudio Severo dos Santos koji je također ubijen. Policija ga je u dogovoru s veleposjednicima optužila za posjedovanje droge te njegovu smrt nije istraživala, no *Severova smrt nije ostala usutkana*, istaknule su glumice u predstavi. Time što su ustupili svoju zemlju na korištenje, zemljoposjednici se smatraju velikodušnima. A, uči nas Freire, „da bi mogli izražavati svoju ‚velikodušnost‘, tlačitelji neprekidno moraju održavati nepravdu. Nepravedan društveni poredak trajni je izvor te ‚velikodušnosti‘, koja se hrani smrću, očajem i siromaštvom. Stoga djelateli lažne velikodušnosti postaju očajni i na najmanji znak prijete tom početku.“ (str. 28)

Predstava *Poslije tišine* treći je dio trilogije koju je Christiane Jatahy nazvala trilogijom užasa. Naziv i teme počele su joj se nametati kada je konzervativni desni političar Jair Bolsonaro došao na vlast.

„U Brazilu živimo u stanovitom užasu otkako je on preuzeo moć. Kada je dobio izbore, za mene je to bio strašan šok. Znala sam da o tome kao umjetnica moram progovoriti. Isto tako, htjela sam učiniti nešto što bi pomoglo meni i drugim umjetnicima, što bi moglo nešto promijeniti. Zato sam odlučila napraviti tri komada.“

U prvom dijelu trilogije *Entre chien et loup* (Između psa i vuka) bavila se rađanjem fašizma unutar male zajednice.

Svoju redateljsku metodu metaforički je usporedila s igrom natezanja pračke

U toj predstavi izravno govorimo o Brazilu i o tome kako fašizam nije daleko od nas, postaje vidljiv, pojavljuje se kroz kapitalizam, što je vrlo opasno. Važno je osvijestiti da se on može ponovno dogoditi. Kad je Bolsonaro došao na vlast, za mene i mnoge Brazilce to je bio znak da su fašisti ovdje, među nama, makar toga nisu ni svjesni. Ljudi koji su za njega glasali, ne misle da su glasali za fašizam. Oni vjeruju da brane svoja prava, ali zapravo brane samo povlašteni sloj stanovništva.

U drugom dijelu, *Before the sky falls* (Prije pada neba), po uzoru na film *Dogville* Larsa von Triera, opisala je nasilnu, koruptivnu i mizoginu vladajuću strukturu koju je nazvala toksičnom muškosti.

Pod tim pojmom mislim na to da se ljude izrabljuje, vrlo nasilno se pokazuje moć prema svemu što predstavlja promjenu, a postoji i snažno nasilje prema prirodi, posebice šumi koja nam daje život.

Sada već bivši brazilski predsjednik² Bolsonaro pokazao je u pandemiji koliko mu ljudski život malo znači. U namjeri da stvori imunitet krda, nije donio nikakve mjere za sprečavanje širenja virusa, zbog čega je umrlo više od 300 000 ljudi. U svom izvješću centristički brazilski senator Renan Calheiros optužio ga je i za genocid prema domorodačkom stanovništvu u Amazoni, gdje su tisuće umrle nakon što je u bolnicama nestalo kisika.³ Za njegova mandata krčenje šuma se intenziviralo, htio je ponovno legalizirati dotad protuzakonito rudarenje na tom području, a o nasilju prema prirodi, uništavanju Amazone, nekontroliranom rušenju stabala progovorila je i Christiane Jatahy u trećem dijelu trilogije užasa, u predstavi *Poslije tišine*. Kombinirajući videosnimku u kojoj glumac Adun Guedes korača prašumom, sa zvucima prašume, koji se korištenjem različitih šuškalica i tradicionalnih instrumenata stvaraju na pozornici, publika u Zagrebu mogla je izravno čuti, auditivno osjetiti, kucanje „pluća svijeta“ o kojima i sama ovisi. Problem jedne zajednice tim je putem Christiane Jatahy mudro

² Predstava je nastala dok je na vlasti bio desno orijentirani konzervativni političar Jair Bolsonaro, no ovaj tekst napisan je u studenom 2022. , nakon predsjedničkih izbora u Brazilu kada je krajem listopada pobjedu odnio Luiz Inacio Lula da Silva iz lijeve Radničke stranke. Zanimljivo je da je Lula odrastao u velikom siromaštvu, sedmo je od osmero djece rođene u obitelji nepismenih farmera u sušnoj sjeveroistočnoj državi Pernambuco.

³ <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/brazilski-predsjednik-bolsonaro-bit-ce-optuzen-za-masovno-ubojstvo-parlamentarni-odbor-smatra-da-je-odgovoran-za-smrt-stotina-tisuca-brazilaca-od-koronavirusa-20211019>, zadnje gledano 06.11.2022.

i vješto pretvorila u problem cjelokupnog čovječanstva koji nas se mora ticati. Hodajući prašumom, Adun Guedes pripovijeda priču o Belonisijsinom i Bibianinom ocu. Zeca Chapeau Grande tri je dana i tri noći hodao bez prestanka dok nije došao do Agua Negre gdje se smjestio i gdje se odvija radnja romana *Torto Arado*. Stanovnici su ga smatrali iscjeliteljem, a na pozornici se nastojao približiti ritual zvan *jare* kojim zajednica plesom i pjesmom obilježava važne događaje u životu, od rođenja do smrti. *Jare* je za zajednicu, objašnjavale su glumice u predstavi, *mjesto gdje se mogu dogoditi nemoguće stvari* te u jednom

Političare u Brazilu ne zanima umjetnost. Umjetnik je u Brazilu poput kriminalca. Međutim, mnogi u mojoj zemlji smatraju da je vrlo važno što je nagradu primila žena, umjetnica, Brazilka

pojedince pokušava se „izgubljena duša“ vratiti na svoje mjesto u tijelo“ (str. 64) – u ovom slučaju tijelo je zajednica, a duša je njezin revolucionarni vođa, a *transformacija koja se postiže ponovnim proživljavanjem traume radi njezina razrješenja, jedini je način da steknemo sposobnost oslobađanja od nas samih, pojedinačno i kolektivno, od neprekidnog oživljavanja nasljeđa traume*. (str. 224)

Prema Victoru Turneru (1989.), obredne predstave imaju terapeutske aspekte u rješavanju društvenih kriza i tjeskobe od smrti koju proizvode, pri čemu predstava pokušava naći neki oblik razrješenja sukoba uspostavljajući vezu s prošlošću preko „ponovnog proživljavanja“ izvornog iskustva.

Itamar Vieira Junior napisao je roman nadahnut razgovorima s tamošnjim stanovništvom, a Christiane Jatahy otišla je na tu lokaciju i snimila pojedine članove njezine zajednice, te je u predstavi ispreplela dijelove romana i spomenutog filma s autentičnim isповijestima i (pseudo)dokumentarnim snimkama. U njima

nam se približio život te zajednice, njihova vjerovanja i rituali, pjesme i plesovi, radosna slavlja jer, kako kažu u predstavi: *Ovdje nije riječ samo o boli, nego i o ljubavi*. Pripovijedanjem na koji način žive, kako rađaju i odgajaju djecu predočio nam se njihov svakodnevni život.

Kao što je antropolog Victor Turner (1989.) s redateljem Richardom Schehnerom uz pomoć glume studentima uspio približiti običaje i obrede plemena Ndembu, kako bi kod njih umanjio ideju da se radi o egzotičnim i neshvatljivim ljudima koji su značajno drukčiji od nas, to sa svojim glumicama čini i Christiane Jatahy ovom predstavom, ali i u svim drugim svojim radovima: *Kad sam radila predstavu o izbjeglicama u Belgiji, u publici su sjedili osmoškolci koji su mi nakon predstave prišli i rekli da su prvi put počeli promatrati te ljude kao one sličnima sebi. I to je moj cilj. Ako u drugome vidiš sebe, možeš promijeniti svijet. Kad pogledamo jedni druge i kažemo: 'Ja sam iz Brazila, moja boja kože nije kao tvoja, imam svoju povijest, jezik i kulturu, no dijelim iste snove kao i ti, strahovi i žudnje su nam isti. Svi smo ljudi.' Svi moji radovi govore upravo o toj ljudskosti, kako možemo biti humani i međusobno povezani. 2012. napravila sam predstavu Utopia.doc u kojoj sam ispitala ljude o njihovim snovima. Za mene je vrlo snažno iskustvo bilo kad sam otkrila da ljudi iz potpuno različitih kultura i povijesti sanjaju iste stvari*.

Turner (1989.) je uvidio da teatar, kao najiskreniji prikaz društva, može snažno djelovati na pojedinca i razviti empatičku sposobnost, a redateljica Christiane Jatahy smatra da dokumentarni snimci snažnije pobuđuju empatiju. Zato su u njezinim predstavama često prisutni dokumentarni filmski ulomci koji se podudaraju sa zbivanjem na pozornici ili kamera kojom uživo snima događanja nevidljiva gledateljevom pogledu. Svoju redateljsku metodu metaforički je usporedila s igrom natezanja pračke:

Dokumentarne snimke su poput pračke. Kamen je stvarnost, a mjesto koje želim pogoditi jest fikcija. Taj kamen navlačim najviše što mogu, do samog kraja, kako bih vrlo duboko ušla u fikciju. Kad to učinim, stvaram treći prostor koji sadrži i stvarnost i fikciju te na taj način otvaram mogućnost da možemo plakati nad onim što gledamo, jer smo svjesni da je duboko povezano s onim što se danas događa. To je kao kad nakon nekog filma ostanete zatečeni ili šokirani jer na kraju doznate da je temeljen na istinitoj priči. Stvarnost nas iznenađuje više od umjetnosti. Studirala sam novinarstvo koje me je naučilo da je najvažnije slušati i čuti druge ljude kako bismo pisali o činjenicama, a ne o našim idejama. O tome razmišljam i dok radim u kazalištu. Postoji, naravno, golema razlika između novinarstva i kazališta. U kazalištu je važna fikcija, stoga radeći na predstavi ulazim

u dijalog s drugim umjetnostima, posebice s knjigama i filmovima, s mnogo različitih glasova, stvarnih i fikcijskih. Novinarstvo ima odgovornost govoriti istinu i novinari bi trebali zadržati svoju etičku poziciju. U umjetnosti se mogu poigravati s fikcijom i stvarnosti, s karakterima i osobama. No ne koristim se stvarnošću kako bih stvorila neku novu realnost, nego da dublje obradim priču o kojoj govorim. „

Njezine su priče uvijek vezane za one koji su u predređenom položaju, čiji se glas često usutkava ili ne čuje. Za diptih *Naša Odiseja* snimala je intervju sa stanovnicima Palestine, Libije, Grčke, Južne Afrike, Amazone, vodila je razgovore s izbjeglicama, a ispreplitanjem Homerovih stihova s dokumentarnim materijalom ponovno je opisivala krvavu prošlost i sadašnjost ljudske civilizacije.

Prema mišljenju Nataše Govedić, *kreativnost zahtijeva osobitu kvalitetu emocionalne predanosti. To znači da ne možete stvarati ako vam nije veoma stalo do onoga čime se bavite*. (str. 92) Christiane Jatahy izuzetno je stalo do svega čime se bavi, što su prepoznali Stefano Ricci i Gianni Forte koji su joj ove godine u Veneciji uručili nagradu Zlatni lav za životno postignuće. Prema njihovom mišljenju ona je oštri i oštroumni promatrač nasilne okrutnosti našeg svijeta koja svojim umjetničkim jezikom, prožetim neustrašivim duhom eksperimentiranja između sadašnjosti i prošlosti, kontrapunktira poetsku dimenziju s jetkim političkim razmišljanjem.⁴ Povezivanjem prošlosti i sadašnjosti umjetnica vjeruje da stvara temelje za bolju budućnost. Upravo je u Veneciji bio izveden, uoči dodjele nagrade, drugi dio diptiha *Naša Odiseja* pod nazivom *The Lingering now* iz 2019. (Prvi dio pod nazivom *Itacha* napravila je 2017.) Umjetnica je Zlatnog lava primila 26. 6. 2022. i za nju je ta nagrada potvrda da je kao umjetnica odabrala pravi put jer ono što radi drugima nešto znači. Međutim, za to ugledno priznanje Vlada njezine zemlje nije pokazala zanimanje.

Političare u Brazilu ne zanima umjetnost. Umjetnik je u Brazilu poput kriminalca. Međutim, mnogi u mojoj zemlji smatraju da je vrlo važno što je nagradu primila žena, umjetnica, Brazilka. Dosta je ljudi tu nagradu doživjelo kao svoju, što mi je prekrasno. Nagrada mi je svakako dala vjetar u leđa i da nastavim istim putem dalje jer govorim o onome što me se duboko tiče. Iako se uglavnom bavim Brazilom, ljudi u drugim zemljama osjećaju povezanost i bliskost s temama – kao da su ispričane njihove priče. Kad govorimo o izbjeglicama, to nije samo brazilka priča, nego i priča o povijesti naših predaka jer su mnogi od njih bili izbjeglice i

⁴ <https://www.labiennale.org/en/theatre/2022/golden-lion-lifeti-me-achievement>, gledano 14.06.2022.

morali su se odseliti iz svojih domova. Pokušavam stvarati radove koji govore o nama kao ljudima, a ne o drugima.

Prema Augustu Boalu (2016.), uvijek treba odabrati stranu, a ako se postavimo etički, ta će strana uvijek biti ona potlačenih.

Fašizam, imperijalizam i kolonijalizam, iskorištavanje klasa, poniženja kasti i otvoreno ili prikriveno robovlasništvo; rasizam i ksenofobija, seksualna tiranija, povijesno i univerzalno pokoravanje žena i uništavanje prirode; sve te političke i društvene epidemije nisu Vječna Istina – one su trenutne istine protiv kojih se moramo bjesomučno boriti. (...) Umjetnost je put! (str. 172)

Brazilka umjetnica Christiane Jatahy vjeruje u tu borbu, točnije rečeno nada se da bi (i svojim) umjetničkim doprinosom mogla pridonijeti promjenama.

S obzirom na to da s pozornice govorimo o određenim problemima i da nas ljudi slušaju i gledaju, a poslije i razgovaraju o tome, vjerujem da se neke promjene mogu dogoditi. Ne vjerujem u to da kazalište može promijeniti društvo i ne mislim da umjetnost ima tu odgovornost, no ako možeš promijeniti pojedinca, pokazati mu drukčiju perspektivu, onda postoji mogućnost da se promijeni i netko drugi, a taj će promijeniti nekoga trećeg i tako se može, poput nekog vala, promijeniti i društvo.

BIBLIOGRAFIJA

1. Boal, Augusto (2016) *Eстетika potlačenih*, Pula, Istarsko narodno kazalište, Instituto Boal
2. Freire, Paulo (2002) *Pedagogija obespravljenih*, Zagreb, ODRAZ
3. Govedić, Nataša (2009) *Emocionalna predanost i politika afekata*, Zagreb, HDP, Izdanja Antibarbarus
4. Turner, Victor (1989) *Od rituala do teatra*, Zagreb, August Cesarec, Biblioteka Mixta
5. Levine A, Peter (2017) *Budenje tigra*, Zagreb, Planetopija, Alter:ego

OSTALI IZVORI

1. Razgovor s Christiane Jatahy vodila sam za emisiju Teatralia, Hrvatski radio Treći program; emisija je emitirana 10.10. 2022.
2. <https://www.labiennale.org/en/theatre/2022/golden-lion-lifeti-me-achievement>, zadnje gledano 14. 06. 2022.
3. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/brazilski-predsjednik-bolsonaro-bit-ce-optuzen-za-masovno-ubojstvo-parlamentarni-odbor-smatra-da-je-odgovoran-za-smrt-stotina-tisuca-brazilaca-od-koronavirusa-20211019>, zadnje gledano 06.11.2022.
4. <https://americasquarterly.org/article/book-review-torto-ara-do/>, october, 2021., zadnje gledano 06. 11. 2022.